

Bányai János

BERLINRŐL – SZERBÜL ÉS MAGYARUL

– kétszer ugyanarról a könyvről

Priče iz donjih predela

Végel Lászlónak Vickó Árpád értő fordításában szerb nyelven megjelent *Priče iz donjih predela* – magyarul: *Alanti történetek* – című könyvét az újívekí Cenzura adta ki, tudtommal a vajdasági független újságírók társaságának kiadója. A könyv alcíme – *Berlini szövegek* – arra utal, hogy Végel ezúttal Berlinben készült, vagy Berlinről szóló, esetleg Berlinit láttató könyvet írt többszörös berlini látogatása, illetve ottani tartózkodásai nyomán. Megmondom nyomban, amennyiben a könyv Berlinről szól, és csak részben szól a városról, annyiban szól az írónak Berlinbe magával vitt otthoni, azaz itthoni világáról, arról voltaképpen, hogy mit jelent balkáni, főként pedig kisebbségi balkáni terhekkel megpakolva az egykoron sóvárgott Nyugatra, a Nyugatnak ebbe a sok szempontból középpontinak mondható városába érkezni. Idegenként útra kelni és az idegenséget megélni Berlin visszfényében. Ha így fogalmazzunk, máris a könyv kellős közepében érezhetjük magunkat, hiszen a három írást, nevezetesen a *Nach Berlin*, a *Bűnhődés* és a *What is*

Yugoslavia címűeket tartalmazó könyv egészében az idegenségből idegen földre érkező utazó, történetesen egy sikeres író gondolat- és érzésvilágát fogalmazza meg, mindazt, amivel az ideiglenesen elhagyott, háborúkkal romba döntött és elveszejtett országból érkezve a jóindulattal, de bizony nem otthont nyújtó nyíltsággal megjelenő befogadóval találkozáva, nem utolsósorban szembesülve is, megélhetett és megtapasztalhatott.

Nem Márai Sándor *Napnyugati őrvjárata*nak utazója Végel László utazója, bár hasonlít rá, hiszen Márai is majdnem menekülésként járta be a Napnyugat világát, és Végel László utazója is mintha menekülne, vagy legalábbis lélegzetvételnél szünetet tartva érkezik a hontalanságból, a lenti, az – ahogyan a könyv magyar címe mondja – *alanti* világból Berlinbe, hogy ott, bármennyire is szívesen fogadják, újra, és ki tudja hányadszor már, átélje és megélje a maga hazátlanságát, nem utolsósorban gyerekkorából, majd ifjúkorából származó illúzióinak megtépázását az ígért földjéről. Az ígért földjét jelentette Nyugatról és az ottani nagyvárosok világáról a felnövekvő és a világban tájékozódni, ezen felül pedig otthon lenni sóvárgó értelmiségi számára, akiben erősen él a helyi, mondjuk, szülőhelyi történések legtöbbször szándékosan elhallgatott vagy éppen homályba utasított világa. Végel László nem üres kézzel érkezett Nyugatra és Berlinbe, útítársaitól eltérően a távolsági buszon, akikről szólok majd később; nem füstölt kolbászszal és szalonnával meg jóízű pálinkákkal érkezett ide, hanem egyfelől az éppen időszerű történések, a háborúk és vérengzések, a halálra ítélt és kegyetlenül romba döntött városok, a szülőhelyüket kényszerűen elhagyó menekültek, az üldözés finomabb és durvább változatainak élményvilágával, másfelől pedig a gyerek- és ifjúkorból hozott, bár az utazás idejére már igencsak megkopott reményekkel teli poggyással, amelynek külön rekeszében voltak az elhallgatott történetek a háború utáni vérengzésekről, a németek kitoloncolásáról, nem utolsósorban a gyerekkorban látott nagyon is megfésült partizánfilmek és iskolai tankönyvek árasztotta esz-

mevilág hazugságaival... De nem nyugalmat, még csak nem is pihenést keresett Végel László utazója Nyugaton és Berlinben, nem számított sem munkahelyre, sem fizetésre, nem gondolt a német főnök rigolyáira, mint a vele együtt érkezők legtöbbször, hanem tanulni vágyott, megtanulni Berlint és vele együtt megtanulni a Nyugatot; ez a szándék vezette, mert éppen a tanulásban, az elsajátításban látta meg azt a lehetőséget, sőt – azt is mondhatom – kiutat, amelynek megélése a gyerek- és ifjúkori meg felnőttkori otthoni tapasztalatok megértését jelenthette számára. És nem is bűnhődni érkezett, nem remélhetett feloldódást, hiszen bűnök nem terhelték, megbánásra sem volt oka, hiszen nem vétett sem az élet, sem a szabadság ellen. Hogy mégis volt Végel László utazójában lelkifurdalás, annak közvetlen okai nem lehettek, ám közvetetten ott kísértettek benne az otthonról, a honról egykor táplált illúziók, a soha fel nem oldott kételyek, a múlt megannyi történése. Tele volt tehát Végel László utazójának bőröndje múlttal és jellel, várakozással és kétellyel, életrajzzal és fikcióval. A kérdés csak az maradt, ha felnyitja Nyugaton, azaz Berlinben a magával cipelt bőröndöt, mit mutathat meg belőle az ottaniaknak, s mit érhetnek meg az oda vitt szavakból és tárgyakból az ottaniak, ha egyáltalán kedvük lesz bármit is megérteni. Mit gondolnak majd a bőrönd tartalmáról, kincsnek veszik vagy felesleges viszontagságnak, súlyosnak találják vagy könnyűnek?

És most fel kell oldani, hogy ki is Végel László utazója, ki az, aki az utazó képében Berlinbe érkezik? S ha föl tesszük ezt a kérdést, és föl kell tenni, Végel László „berlini szövegeinek” műfaji meghatározásával találjuk szemben magunkat. Nem vitatható, hogy az utazó maga Végel László, hiszen ő járt Berlinben többször is, neki volt része az ottani tapasztalatokban, ő az, akit megterheltek az egykor volt elhallgatások, ő az, aki a levitézlett partizánparancsnok kései lezüllesztésével szembesülve arra gondolhatott, hogy hazugok a partizánfilmek, hogy hazudnak a tankönyvek, ő az, aki a szülei szavára hallgatva nem kérdez és választ sem vár, ő az,

aki bárhová jut is el, az otthoni viszonyokkal találkozik, ő az, aki az íróegyesületi küldöttségekkel megjárta Moszkvát és Berlint, ő az, aki fölolvastatja a kis létszámú hallgatóságnak, ő az, akivel a viharba keveredett repülőgép órákon át kering Európa felett, mígnem sikerrel landol Bécsben, ő az, aki Bécset is jól ismeri, és ő az, aki Trieszt felett keringve képzületben Claudio Magrisszal kávézik, abban a kávéházban, ahová ifjúkori trieszti bevásárlókörútján nem térhetett be, és ő az, aki a délről, tehát egészen lentről indított távolsági autóbusszban, „Berlin via Dresden”, újraéli a balkáni mindennapok világát, hiszen a buszban a lenti vidékek képviselői utaztak együtt, és a hosszan tartó utazás során, az itteni szokásoknak megfelelően, mindenki mindenkivel beszélgetésbe kezdett és mindenki a maga igazát hangoztatta, miközben a másik igazát meg sem hallgatta, közben kemény szavak is elhangzottak, és ott volt velünk a mindentudó kalauz, aki utasításokat adott, hogyan kell a vámosok eszén túljárni, mit kell az útszéli szlovák étteremben rendelni. Jól összeverődött társaság, talán egy kicsit kimódoltan vannak ott mindazok, akik a déli, azaz balkáni világot ábrázolhatják beszédükkel és viseletükkel, modorukkal és poggyászukkal, miközben mindannyian valamennyire elesettek is, hiszen legtöbbször talajvesztett vendégmunkások, akik a mondataikat már csak német szavakkal feltöltve mondhatják ki... És éppen a viharban keringő utasszállító repülőgép népszerűsége, a távolsági autóbussz utasterét betöltő utazók jelenetei hozzák elő Végel László írásainak műfaji kérdését. Nem mellékes kérdés, hiszen mindvégig eldöntetlen marad – és jó, hogy eldöntetlen marad –: Végel László, aki mindazt, amiről beszél, nyilván közvetlenül megélte, hiszen hovatarozásának, hontalanságának kérdése mindvégig vele van, egyfelől kaput nyit előtte, másfelől falat emel köréje, ezért aztán, az *Alanti történetek* mindhárom írása egyfelől személyes élménybeszámoló, másfelől pedig, minthogy sikeres prózaíró munkája, fikcionált próza, regényszerű, amennyiben folyamatos történetet mond el, és esszyszerű, amennyiben érzéseket és gondolatokat, han-

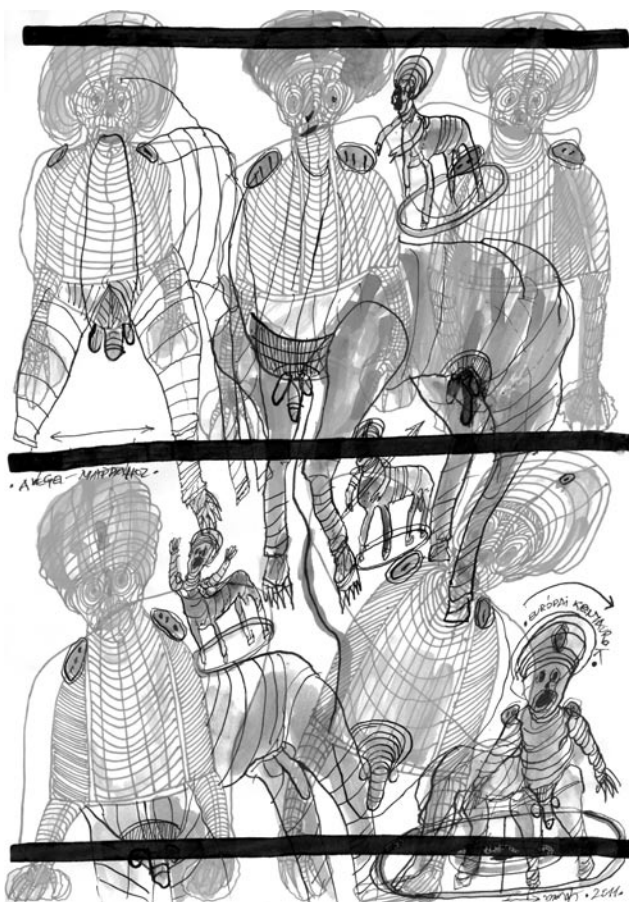
gulatokat és eszméket ábrázol. De útirajznak is tekinthető, mivel úti beszámolókat és tapasztalatokat is közöl. Nem utolsósorban azonban publicisztika is, hiszen a jelent tárja föl és nem kevés oknyomozásra támaszkodik mind a berlini fal ledöntésének évfordulójáról közölt riportszerű leírásban, mind az irodalmi felolvasóest történéseinek ecsetelésében. A műfajköziség jellemzi tehát Végel Lászlónak az *Alanti történetek* címen kötetbe gyűjtött írásait. Persze, nem igazán tudom megmondani, milyen műfaj is a műfajközi írás- és beszédmód, azt azonban meggyőződve állíthatom, hogy Végel László irodalmi sikereit éppen a műfaji határok kiszélesítése és átlépése, a műfajok egymásra vetítése és egymásban való tükröztetése alapozta meg. Mert éppen ennek a sajátos műfajköziségnek köszönve szólhatott mind a kor időszzerű kérdéseiről, mind pedig saját, személyes tapasztalatairól és élményeiről. Ha valaki, hát Végel László benne élt a múlt század utolsó évtizedeinek és az új század első évtizedének történéseiben, íróként és tanúként egyszerre.

Mi történne, kérdezi Végel László egy helyütt, ha telt műanyagzacskókkal megrakodva odalépne Claudio Magris kávéházi asztalához, felismerné-e a Habsburgokat és Közép-Európát oly jól ismerő – s némiképpen idealizáló – olasz, aki oly szép regényeket is ír, meg a Dunát is betéve tudja, felismerné-e az olasz író a műanyagzacskókkal felszerelkezett közép-európai kisebbségi író személyében a közép-európai romlás virágait, felismerné-e benne azt a világot, amelyben az utcaneveket és a terek neveit egyik napról a másikra változtatják meg, felismerné-e, hogy a műanyagzacskós férfiú az özszeroppant formák világából érkezett. Nem csak az olasz író elképzelt asztalánál hangzanak el ezek a kérdések, elhangzanak a ledöntött berlini fal alatt, elhangzanak az írók társaságában és a távolsági busz utasterében, elhangzanak a világ minden pontján, ahová ebből a térségből – az alanti, tehát a valóságosan és jelképesen is lenti világból – érkezik az utazó, aki történetesen még magyar is, mégpedig kisebbségi magyar író.

Bűnhődés

Érdeemes pillantást vetni Végel Lászlónak a budapesti Noran Libro Kiadónál megjelent *Bűnhődés* című könyve fedőlapjára. Az utolsó oldalon, a szerző mosolygó képe alatt a kiadó bejelenti, hogy a *Bűnhődés – Naplóregény* a szerző „új könyve életműsorozatának első kötete”. Azt jelenti ez, hogy a kiadó tervbe vette Végel László életművének, novelláinak, regényeinek, drámáinak, esszéinek és tanulmányainak újrakiadását, mégpedig életműsorozatban, ami azt jelenti, hamarosan, az elkövetkező évek során, alkalmunk lesz Végel könyveit új köntösben újra elolvasni, ami nyilván árnyalni fogja az íróról ez ideig kialakult képet, ezt-azt talán meg is változtat a mostanában élő kép vonásain, aminek csak örülni lehet, hiszen ez azt jelenti, hogy Végel munkái élnek, jelen vannak, bár egy részük hosszú évekkel ezelőtt jelent meg, talán hatnak is, hiszen egy hosszan kitartott írói elhatározás termékei, azé az elhatározásé, hogy – Végel szerint – az író tanú, és alapvető feladata a maga életének és a kor életének dokumentálása a rendelkezésére álló irodalmi formákban, s Végel nagyon magabiztosan él ezekkel a formákkal, anélkül azonban, hogy megújításukra törekedne, mert számára az etika mindig előbbre való, mint a poétika, s ezt nem kell neki felróni, hisz dokumentálni akar és nem gyönyörködtetni, inkább akar időszerű lenni, mintsem a szellem magasságában, elvontan és a misztériumok világában létezni. Végeltől nem idegen a magasröptű gondolkodás, nem idegen tőle a filozofikus világlátás, de a határozott ideológiai beállítottság sem, mindez része az ő irodalmának, ezért aztán többször hajlik a rábeszélés és nem az elbeszélés felé, ami egyenesen következik abból az elgondolásból, hogy a dokumentáló tanú feladata inkább a kemény közlés, semmint a formálás gyakorlata.

Érdeemes még tovább időzni a könyv borítójánál. A könyv címe alatt a fedőlapon műfaji megjelölésként az áll, hogy „naplóregény”, míg a könyv első lapján, ismét a cím alatt, újabb műfaji megjelölésként az „úti szövegek” kerülnek említésre. A két alcím elté-

rése különös módon valójában a *Bűnhődés* jellegére utal, arra, hogy a könyvben közölt három írás egyformán tekinthető akár „naplóregénynek”, akár „úti szövegnek”, hiszen mindhárom szöveg részint útközben készült, vagy éppen utazások emlékét eleveníti fel, ugyanakkor közlései kimondottan személyesek, amilyenek általában a naplók, főként ha nem közszemlére készülnek. A „naplóregény” persze nem új műfaj, hosszú története van, s a magyar irodalom is ismer néhány nevezetes „naplóregényt”. Végel írása azonban eltér ezektől, annyiban mindenképpen, hogy szövegeit nem osztja föl dátumok szerint, hanem folyamatosan közli, miközben azonban arról is tesz, hogy jól látszódjon rajta az idő múlása, hiszen naplóregénye útleírásnak is vehető, egy vagy több utazás tapasztalatai közlésének.

Merre vezetnek Végel László „úti szövegei”? A kérdésre egyértelműen lehet válaszolni, bár nem biztos, hogy az egyértelmű válasz pontos válasz is. Végel „úti szövegei” Európa felé vezetnek, mégpedig a késő gyerekkortól és a fiatalság éveitől kezdődően kialakult Európa-álmok felé, hisz az író arról be-

szél, milyennek képzelte el Európát, amíg nem láthatta, majd arról, milyennek ismerte meg, amikor már láthatta. Látásmódja különlegessége, hogy a korai, képzelet teremtette Európa-kép nem vagy alig különbözik a valóságban megismert Európa-képtől, amiből részint arra lehet következtetni, hogy Végel olyannak találta Európát, amilyenek fiatal éveiben elképzelte, részint azonban arra is következtetni lehet ebből, hogy Végel Európában arra talált rá, amire rá akart találni, és ez megnyugtatta, legalábbis olyan mértékben, hogy hozzáláthatott élményei és tapasztalatai megfogalmazásához. Mindez abból lesz érthető, ha belegondolunk, honnan indult, honnan érkezett Végel Európába. Az az ország, ahonnan érkezett, már nem létezik, véres háborúban hullott szét, ám az előzmények sem fényesek, hiszen eltitkolt vérengzések, eltitkolt népiirtás, a lakosság összetételének erőszakos megváltoztatása előzte meg egyfelől egy csodaország, másfelől egy hazug ország véres háborúit, s minderről nem vagy igencsak suttogva lehetett szólni, ha egyáltalán bárkit is szóra lehetett bírni. Végel a szüleit sem bírta szóra, pedig azok tudtak mindarról, ami a nagy világháborút követően errefelé megesett, főként arról tudtak sokat, ami az ő utcájukban, a falujukban történt. Mélyen hallgattak, de nem felejtettek, és Végel emlékező szövegeinek éppen az az erőssége, hogy végül csak szóra bírta egyfelől a szüleit, másfelől a győztes oldal már egészen lerongyolódott képviselőjét, azt az egykori partizánhóstit, aki nem tud megszabadulni katonáskodásának egyik életre szóló élményétől; nem tudja megérteni, hogyan történhetett meg a foglyul ejtett ellenséges katonasíttal, hogy gyűlölte azt, akinek a nevében harcolt, ugyanakkor egy óvatlan pillanatban, miközben átkísérték egy másik állomáshelyre, ahol nyilván az ellenség által foglyul ejtettekért cserélték volna ki, a szakadéka vetette magát. A partizánfilmekben nevelkedett gyerek nem értette a történetet előadó, mostanra egészen lezüllött egykori partizánt, aki maga sem tudott végére járni a történetnek, nem értette azt, hogy a mindig hősként ábrázolt partizánokban miféle kéte-

lyek működhethetnek. Aztán lassan, ahogyan múlnak az évek, egyre inkább csak különleges történetté alakul a gyerekkorban hallott történet, de ennek hatása mindvégig érezhető a már felnőtt és utazásra készülődő, könyvek rabságában élő fiatalember világ- és ezen belül főként Európa-tapasztalatában. Kinek a szemével láthatja Európát, vajon az egykori partizán, vagy éppen a magas rangú német katonatiszt szemével? Van abban valamiféle ambivalencia, ahogyan az ifjúkorában Európáról álmodozó elbeszélő megéli Európát, leginkább Berlint, ezzel együtt a németeket és a németiséget. A címadó szövegben előadott partizántörténet emléke mindvégig kísérti, vele van, amikor megérkezik Berlinbe, vele van, amikor a fal lebontásának évfordulóján sztiropordarabot vesz föl a törmelékből, de akkor is, amikor íróként áll a német közönség előtt. Ez az ambivalencia teszi Végel szövegét életessé, egyúttal tartalmassá is, hiszen az Európába készülődés után az Európába érkezés nem az ábrándok beteljesülése, de nem is illúzióvesztés, hanem reális tapasztalat, amin mit sem változtatnak a találkozások, az élmények, a beszélgetések.

A *Nach Berlin...* címet viselő szöveg azzal kezdődik, hogy „megérkeztél” oda, ahová egész eddigi életed során vágyakoztál, majd így folytatódik: „Közről szemléled a világot, amelyet távolból évtizedeken át meghatódva tiszteltél, amelyben – nem kis büntudattal – naivan reménykedtél.” Majd arról beszél, hogy az egypártrendszer gyerekeként nevelődött, és cinkosává is vált a rendszernek, nem igazán tehetett mást, pedig többször volt vele vitában, miközben építette magában az Európa-kép illúzióját, és ennek a kudarcnak a tudatában érkezik Berlinbe: „az önmagát eltékoztató fiú jóvátehetetlen büntudatával.” S kezdődik az ismerkedés Berlinnel, kezdődik az illúziók és utópiák egyidejű lebontása és megerősítése, mert az, amivel Berlinben szembesül, számára új világot jelent, s ezt a másik világot mintha idegenként szemlélné, amit nagyon erősen nyomatékosít a szöveg beszédmódja, az, hogy egyes szám második személyben íródott, az önmegszólítás jól ismert retorikája szerint; megszó-

lítja magát és ezzel el is távolítja magától a történeteket, úgy beszél, mintha nem önmagáról, hanem egy másikról, egy idegenről volna szó, holott végig világos, hogy a *te* Végel szövegében az *ént* jelenti. Ez a beszédmód egyszerre biztosítja számára a prózaírásban nélkülözhetetlen távolságtartást, hogy egyszerre szólaltathassa meg az írónia és az összegezés lehetőségét, ami az élmények meghatározását eredményezi. Ezzel a beszédmóddal egyszerre két közlésformát közelít egymás felé, egyfelől a szépírói, másfelől az esszéírói közlésformát, miközben az esszé nyelve mintha erősebben hallatszana itt, mint a szépírás nyelve.

Nem így a kötet címét adó hosszabb írásban, a *Bűnhődés* címűben, ahol szintén Berlin a helyszín, az esszéíró hangja azonban elhalikul és fölerősödik a szépíróé, aki itt gyerekkori élményekről beszél, múltbeli tapasztalatakról, aztán az elmúlt évtizedek különös történéseiről, trieszti bevásárlóutakról, hosszú kényszerrepülésről Közép-Európa fölött, képzelt beszélgetésről Claudio Magrisszal, majd egy még hosszabb autóbuszútról Berlinbe Drezdán át. Emlékezések és közvetlen tapasztalatok ütköznek ebben az írásban, miközben mintha az anekdota sem volna idegen az elbeszélőtől, hiszen anekdotára fut ki az egykor volt jugoszláviai írók berlini bemutatkozásának leírása, úgyszintén a hosszú utazás abban az autóbuszban, amelyben egymás mellett ülnek az ország népeinek képviselői, dél-szerbiai és észak-szerbiai szerbek, csempészek és hamis útlevelekkel utazók, jól kiválasztott karakterek, akik öszszeszártságukban természetesen össze is különböznek, miközben német szavakat mondanak anyanyelvi szavaik helyett, egyszerre indulatosak és rettegnek, mivel nem tudják, mi vár rájuk a főnök részéről, lesújtó szavakkal illetik a németeket, miközben félnek tőlük, hisz függnek tőlük, de függnek a határőröktől is, akiket megvesztegetnek, majd túljárnak a német rendőr eszén. Anekdoták sorából épül föl tehát a *Bűnhődés*, és így ironiára kihegyezetten teremthet képet a világról, ezzel együtt Európáról és Európa peremvidékéről.